

U literaturu o običajima kao skrivenim šiframa ponašanja ulaze, međutim, sada i neke nove teme, u prvom redu različite društvene grupe i različite društvene sredine (ne samo agrarna nego i industrijska, ne samo seljačka i seoska nego i gradska, ne samo običaji vezani uz crkveni kalendar nego i oni vezani uz pučke i političke blagdane).

Nisu svi odjeljci u toj klasifikaciji podjednako zastupljeni. Opsežnost otkriva dosadašnje orijentacije istraživanja i istraživača. Vrijednost je ovakve bibliografije što ona otvara mnoga pitanja suvremenog istraživanja običaja, pa zato navodimo osnovne crte njene klasifikacije:

I. teorijsko postavljanje problema istraživanja običaja (teorije i metode, običaj i pravo, promjena i inovacija, folklorizam), II. običaji u privrednom i gospodarskom životu (općenito, agrar, zanatstvo, industrija, rudarstvo, rad posebnih grupa), III. obitelj (teorijski pristupi obitelji, braku, ženi, obiteljski običaji), IV. običaji društvenih grupa (mala zajednica, savezi i udruženja, sport i igre, gradski način života), V. kalendarski običaji u crkvenoj godini (regionalne sinteze, crkvena godina, posebni blagdani i dani u tjednu, kalendar, crkveni običaji), VI. nacionalni i politički blagdani (nacionalne i političke svečanosti, pučki blagdani i sajmovi, svečanosti i običaji emigranata i preseljenika), VII. funkcija običaja — fenomen običaja (obrazac ponašanja, elementi običaja i simboli, predodžbe o svijetu i spoznaja svijeta, pravne predodžbe i pravno ponašanje, historijski prikazi).

Dunja Rihtman-Augustin

HERMANN BAUSINGER, VOLKSKUNDE. VON DER ALTERTUMSFORSCHUNG ZUR KULTURANALYSE, Carl Habel Verlagsbuchhandlung, Berlin und Darmstadt b.g. (1972), 303 str. + 32 table.

Hermann Bausinger napisao je opet jednu knjigu koja potiče na razmišljanje. Naziv joj je *Volkskunde*, ali to nije sustavni prikaz historije te znanosti, a još manje njenih metoda ili dostignuća, nego je to bespoštedna kritika njenih osnovnih pojmova pa i rezultata.

U toj svojoj kritici Bausinger se zalijeće, i to ne prvi put, gotovo do ekstremnih granica. Njegovi zaključci zvuče ultimativno. I kao u svakom ekstremnom postupku, događa mu se da s vodom iz korita izbacuje i dijete. Od *Volkskunde* gotovo ništa ne ostaje, pa zato nije čudno da ova knjiga izaziva otpore. Pošto je kritički secirao gotovo sav teorijski fundus etnologije, Bausinger je ponudio u zamjenu vrlo malo ili gotovo ništa, odnosno nešto što se mnogima čini samo torzom nekad slavne *Volkskunde*.

Bausingerovu je knjigu stoga teško prikazati. Ipak mislim da sebi ne možemo dopustiti luksuz da je ignoriramo. Ma koliko razorno djelovale Bausingerove kritike, one u isto vrijeme provociraju jedan tip razmišljanja, koji etnološkom teorijskom pogledu i etnološkom istraživanju u ovom trenutku može biti i te kako koristan. Ovdje ću stoga izabrati samo neke od kritičkih misli kojima obiluje ova knjiga.

Bausinger je već nekoliko puta u svojim radovima razmišljao o nekad ključnom pojmu znanosti koja je u Njemačkoj poznata kao Volkskunde. On to i ovdje čini, na samom početku svojih izlaganja:

»I tko je onda taj narod? Obespravljeni u smislu marksističke teorije; donji društveni sloj u općenitijem, više statističkom smislu; 'Grundschicht' na kojem se gradi sve ostalo? Jesu li to samo seljaci i je li time pojam historijski utvrđen? I kakav je odnos prema masi? Kako je danas s narodnom umjetnošću?« (str. 8).

Pokušavajući odgovoriti na taj splet pitanja, Bausinger će nam pokazati kako se pod pojmom narod obično uvijek mislilo na donje društvene slojeve, ali ne sve. Pojam narod u etnologiji u pravilu nije obuhvaćao urbane niže slojeve, radnike, odnosno radničku klasu, nego isključivo seljake. Zbog različitih razloga idealizirala se seljačka društvena zajednica, seljačka obitelj i sve ono što se zove životom i običajima. Idealna slika seljačkog života u obliku »Gemeinschaft« govorila je o »prirodnom« načinu života koji da je bolji od onog kojim živi određeni gornji sloj društva. Ali je to idealiziranje, što je vuklo korijenje u misaonom krugu gornjih društvenih slojeva, uvijek imalo za cilj opravdati dato društveno uređenje. Jer oni gore su, doduše, mnogo bogatiji i imaju moć, ali su oni dolje zato sretniji u svom siromašnom, prirodnom životu...

Idealiziranje minulih oblika društvenog života deproblematizira ih i zamagljuje sliku prošlosti. Znanstvena posljedica toga jest zatvaranje istraživanja u uzan okvir te idealizirane slike, kao da primitivne zajednice, a naročito seljačke zajednice, uključivši seljačku užu i proširenu obitelj, nisu poznavale međusobne sukobe, razmimoilaženje suprotnih interesa, koegzistiranje različitih, nerijetko i posve suprotnih sustava normi i vrednota. Dodamo li tome još i kulturno-društvenu dinamiku i međudnose različitih društvenih slojeva, jednako kao i sociokulturna strujanja selo — grad i obratno, naći ćemo se pred zamršenom mrežom odnosa i problema s kojima je etnologija voljela ne suočiti se.

Ali to što se etnologija nije suočavala s takvim tipom problema i što ih nije istraživala, ne znači da ona u cijelu stvar nije bila upletena.

Idealiziranje minulih oblika društvenog života i kulture samo je po sebi konzervativna orijentacija. Idealna slika prošlosti nikad nije sama sebi svrhom; ona nečemu služi. Budimo načistu: ona obično uvijek služi današnjici koja je primjenjuje kao projekciju jedne svoje slike budućnosti.

Bausinger tvrdi da je »p o v i j e s n i m o m e n t d r u š t v a k u l t u r n o o d r e đ e n ; k u l t u r a n i k a d n i j e d a n a š n j a , n e g o j e z a p r a v o d r u š t v e n o n a s l j e đ e « (str. 240).

Kultura po njegovu mišljenju »ne stoji neovisno pokraj društva. Ali ona ne tvori u denuncirajućem smislu njegovu puku »nadgradnju«, niti u pohvalnom smislu njegovu lijepu stranu. Čak i neutralni stav o jednom aspektu društva prijeti da je osakati. Odnos je složen: kultura organizira vrednote, norme i simbolične oblike, koji bitno utemeljuju i ograničavaju društveno ponašanje i sisteme društvenih akcija — ali društvene interakcije djeluju opet sa svoje strane na organizaciju kulture« (str. 240).

Zato Bausinger preporuča, kao bitno u našem etnološkom pristupu, »da se pojave ne promatraju primarno kao historijski petrefakti, nego u živoj međuovisnosti sa sadašnjosti« (str. 214).

Druga egzistencija folkloru, a posebno folklorizam, živi je laboratorij u kojem će autor primjenjivati takve svoje znanstvene postulate. Pokazat će nam, naime, to da je folklor kao antisvijet (*Gegenwelt*) nekako uvijek prisutan u evropskoj civilizaciji, još od vremena kad je ona bijegom, odnosno povratkom u prirodu, pokušavala naći svoj spas. On nam dokazuje neminovnost druge egzistencije folkloru. Jednostavnije rečeno: uz folklor uvijek živi i njegova druga egzistencija, bilo kao bijeg u antisvijet, bilo kao sjajna kulisa života, bilo kao dio političke ideologije, bilo kao sastavni dio horizonta takvih privrednih djelatnosti kao što su turizam ili industrija zabave.

I dok se mi nastojimo, kao stručnjaci, boriti protiv folklorizma, Bausinger će nas uvjeriti kako je bitka izgubljena davno prije negoli je počela.

Jer što znači inzistirati na izvornosti ako znamo da se nijedna pojava u kulturi i društvu nikad ne događa dva puta na isti način?

Kad u suvremenim izvođenjima folklorne umjetnosti zahtijevamo poštovanje izvornosti, mi se borimo za neke praznične modele tih folklornih oblika (folklorne grupe nikad ne nastupaju u nošnjama koje su se nosile radnim danom, nego u što je moguće ujednačenijim nošnjama prazničnih dana jednog vremena za koje smo iz današnjice odredili da je tradicionalno). Dalja posljedica inzistiranja na izvornosti jest okamenjivanje pojava koje su u životu u svom funkcioniranju bile sve prije nego okamine. I napokon, tko je taj posljednji sudac koji može reći: taj i taj običaj je zaista toliko i toliko star, baš u obliku u kojem su ga naši zapisivači zabilježili, i to u najboljem slučaju najdalje u generaciji naših djedova.

Znači li to da ćemo onda posve odstupiti od istraživanja folkloru i prepuštiti neka se folklorizam, s najjačim negativnim predznakom, razvija punom parom?

Slabost je Bausingerove knjige, ovdje kao i na svim ostalim mjestima gdje je svoje kritičke analize doveo do krajnosti, da gotovo ne daje odgovora. Recept se, naravno, ne može dati, pa čak ni pokušati dati, u jednom ovakvom prikazu. Problem je odviše složen. Inzistiranje na izvornosti, koja je zapravo posve nedefiniran i neuhvatljiv pojam, jednako je opasno (jer ulazi u područje mitologiziranja i idealiziranja) kao i gubitak svih kriterija u komercijalnom razvoju folklorizma. Istina je da druga egzistencija folkloru nije samo detalj turističke ponude; ona svagdje u svijetu, a pogotovo kod nas, postaje vrlo bitnim sastavnim dijelom potrošačke civilizacije i njene privrede. U modernim godišnjima seobama naroda turisti dolaze u određene krajeve s očekivanjima s obzirom na egzotiku i posebnost tih krajeva. Ljudi, pak, u tim krajevima, ako su to turistički razvijene zemlje, kao što je Švicarska ili Austrija, na određenom mjestu i u određeno vrijeme igraju očekivane folklorne uloge da bi u isto vrijeme modernizirali svoje kuće, svoj način života . . .

Ako se druga egzistencija folkloru ne shvaća mitski, ako se ne propovijeda njena često ne baš uvjerljiva izvornost, nego ako se folklorizam shvaća kao igra kojoj suvremeni čovjek zna granice — situacija je mnogo čišća i sa znanstvenog i s privrednopolitičkog stajališta. To je, čini se, rješenje koje se nazire i kod Bausingera. U pogledu dalje orijentacije Bausinger želi etnologiju shvatiti više kao društvenu znanost i upućuje na istraživanje sadašnjosti kako bi Volkskunde postala »empirijska znanost o kulturi« (str. 274). Kada se etnologija okrene suvremenoj kulturi, ona je više neće moći idealizirati; morat će postati kritička znanost kulture.

U tim zahtjevima neki vide potpunu negaciju etnologije, čak veću od one koju je izrekao C. Lévi-Strauss («etnologija treba umrijeti da bi se ponovo rodila»). Lévi-Straussa Bausinger više-manje ignorira, kao i njegov opus, odnosno utjecaj na suvremenu etnološku misao. No to ovaj čas i nije bitno.

Što će, dakle, etnologiji preostati pošto smo utvrdili da je često, bilo svjesno, bilo nesvjesno, zamagljivala sliku prošlosti? Ako poslušamo Bausingera, morala bi se posve okrenuti svojoj suvremenoj kulturi. On joj, naime, nudi da bude, prije svega, znanost o kulturi mnogih (Kultur der vielen) — ne donjih slojeva, i ne elitnih krugova — nego mnogih, dakle svih ljudi, u njihovoj »često banalnoj svakodnevnici«. Umjesto ezgotičnog banalno je ono što postaje uzbudljivim predmetom istraživanja, i to ovako:

»odnos između subkultura i globalne kulture, između parcijalnih sistema i globalnih sistema društva pripada centralnim pitanjima struke jer odgovor na ta pitanja odlučuje o šansama promjene u društvu« (str. 273). Primijenjeno na praksu, to znači da osim istraživanja folklorne komunikacije sada postaje relevantno istraživanje odnosa među, npr., televizijom i svakidašnjim pripovijedanjima u obitelji, susjedstvu, poduzeću: utjecaj televizije na ta pripovijedanja i tih pripovijedanja na televiziju. Ili pak odnos među industrijom razonode i provođenjem slobodnog vremena u najrazličitijim ljudskim varijantama. Takva istraživanja nisu neki etnološki novum: ona zamjenjuju istraživanja prazničnih ponašanja i običaja na razini društva i kulture koja komunicira drugačije ili, bolje reći, koja sada komunicira mnogo složenije. A da i ne govorimo o istraživanju religijskih predodžbi i vjerovanja u suvremenom sekulariziranom svijetu itd. itd..

Etnologu — istraživaču suvremenosti — ta se pitanja doista čine izazovnim; tradicionalnom etnologu Bausingerov način postavljanja problema najavljuje kraj etnologije. Doista, on i ne vidi šansu daljeg istraživanja tradicije.

Mi se, naravno, toga kraja u dogledno vrijeme ne moramo bojati, ma koliko kukali nad nestankom folklornoga blaga. Budući da različite historijske epohe još uvijek leže kao na dlanu na našim terenima, vjerovatno je da u našoj pa i narednoj generaciji etnologa i folklorista nećemo doći u krizu te građe. Što ne znači da se ne nalazimo u teorijskoj krizi.

Dunja Rihtman-Auguštin

EDMUND LIČ, KLOD LEVI-STROS, izd. »Duga«, Biblioteka XX vek, Beograd 1972, 152 str.

Značenje ovog djela proteže se između dvije koordinate, a to su strukturalna antropologija »an sich« i ta ista problematika »für uns«. U svom prvom aspektu ono predstavlja oštroumnu (ili bolje — vrlo oštru, a također i umnu) kritiku Lévi-Straussa. Svojim duhovitim, elegantnim (ponekad upravo šarmantnim) stilom Leach razotkriva do u tančine grijehe heroja i velikana svoje znanosti. Razumljivo je stoga da se, naročito u britanskoj antropologiji, podigla prilična prašina oko Leacha i njegove kritike. »La pensée leachienne« postala je relevantna za Lévi Straussa gotovo koliko i »pensée lévi-straussienne«,